

Ольга Полюхович

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС У СВІТОВІЙ КУЛЬТУРІ: ПОВОЄННІ РЕФЛЕКСІЇ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ОБРІЇ»

Через декілька років після Другої світової війни тисячі біженців, переважно зі Східної Європи, виїжджають із розформованих західноєвропейських Ді-Пі таборів (*displaced persons camps*) до Північної Америки. Таких утікачів із підрадянської України у повоєнних таборах було близько 200 тисяч. Більшість із них виїхали за океан. Найпотужніша хвиля припадає на кінець 1940-х та початок 1950-х років, коли Міжнародна організація у справах біженців (*International Refugee Organization; IRO*) сприяє виїзду емігрантів до Нового світу.

22 серпня 1949 року у «Варнер-казерне», одному з таких таборів у Мюнхені, відбувся прощальний творчий вечір Юрія Косача (1908–1990 рр.), талановитого письменника, а також племінника Лесі Українки (1871–1913 рр.) й онука Олени Пчілки (1849–1930 рр.). Перед від'їздом до США його прихильники та приятелі серед інших гараздів бажають митцеві «дальших успіхів у житті і в літературі у новій тимчасовій Батьківщині та якнайскорішого вороття на вільну Україну» [9, с. 77]. Саме бажання повернутися на батьківщину стало тим колективним прагненням, яке фактично визначило систему цінностей та орієнтирів українців у повоєнній Канаді та США. Повоєнні новоприбулі, котрих також називали «політичною» еміграцією (третя хвиля), справді вірили, що вони повернуться на батьківщину, а їхнє перебування за океаном є тимчасовим¹.

14 вересня 1949 року Ю. Косач разом зі своєю дружиною Мар'яною (нар. 1919 р., дівоче прізвище Кричевська), дочкою художника Федора Кричевського (1879–1947 рр.), та малим сином Юрієм (1947–2001 рр.)

¹ Наприклад, у романі-спогаді «Незаземлені» («Displaced», 2016 р.) Ірена Коваль (нар. 1947 р.) розповідає історію молоді родини із Львівщини, котра втікає до таборів та залишає свого однорічного сина з бабусею, переконуючи себе, що вони їдуть ненадовго і, коли радянська влада покине їхні землі, вони повернуться додому.

сядуть на корабель, котрий прямуватиме до США. Ю. Косач із родинною прибуває до Нью-Йорка 24 вересня 1949 року. Проте ця дата зовсім не є початком емігрантської одиссеї Косача. Вона почалась у 1933 році, коли Ю. Косач вимушено нелегально перетнув кордон Чехословаччини й відтоді жив у різних містах Європи – Празі, Берліні, Парижі. У повоєнний час Ю. Косач стає одним із членів Мистецького Українського Руху (1945–1948 рр.), організації українських митців (заснована у м. Фюрт), котрі працювали в таборах для переміщених осіб у повоєнній Європі. Вони писали книжки, проводили з'їзди і конференції, видавали журнали. Саме у цей період Ю. Косач, як і його товариші-інтелектуали, гостро усвідомлює потребу пошуку культурних орієнтирів і осмислення власного емігрантського становища.

Дискусії про шляхи літератури в МУРі

У мурівський період актуалізувалося обговорення питань шляхів розвитку української культури та літератури. Відомо, що перший альманах МУРу (1946 р.) відкриває повість Юрія Косача «Еней і життя інших» (1946–1947 рр.). І зовсім не випадково, адже цей твір поцілюв у найболючішу тему тогочасної повосенної української еміграції – досвід поразки визвольних змагань і питання майбутніх історичних горизонтів. У цьому творі Ю. Косач осмислює досвід поразки, котрий був травматичною темою для українських повоєнних емігрантів, багато з яких опинилося на стороні переможених. Еней, головний герой повісті «Еней і життя інших», – це віддзеркалення античного Вергілієвого Енея, котрий після зруйнування Трої вирушає на пошуки нової батьківщини. Схожа проблема постала й перед українською спільнотою у Північній Америці – перевинайдення нової батьківщини як у політичному, так і в культурному аспектах. Тамтешні українці вірили, що продовжують українську справу за кордоном, і вважали себе активними учасниками українських суспільно-історичних процесів.

Через активне політичне життя та героїзацію підпільної боротьби, а також не меншою мірою через травми вимушеної еміграції², а перед тим – нереслідувань, голоду, поневірянь, таборів, злиднів тощо, – українська спільнота доволі критично відреагувала на повість Ю. Косача «Еней і життя інших». Образ Ірина як провідника

² Григорій Грабович визначає цей психологічний стан як «комплекс уцілілого» (survivor complex): «Страхіття й травми недавнього минулого, неминуче почуття вини за те, що тобі вдалося вижити й утекти на свободу, коли так багато люду згинувало або залишилося позаду – й у висліді, глибинна, не інтелектуальна чи моральна, але попросту органічна потреба бути свідком, сказати світові що сталося – все це панівний, безупинний рефрен» [4, с. 13].

націоналістичного підпілля, людини покоління «Вістника», відданого ідеям Дмитра Донцова, який є об'єктом авторського критичного осмислення, і споглядальна (культуротворча) позиція Енея аж ніяк не імпонували українській громаді в Америці. Ця повість отримала критичні відгуки серед україно-американської спільноти. Проблема полягала в рецелції політичних фігур, котрі стали літературними образами і яких Косач у своїй повісті зображує двозначно (по-філософськи), тим самим підважуючи їхню героїзацію. Дослідник із Канади Марко Роберт Стех, пишучи про реакцію еміграційної спільноти на твір «Еней і життя інших», зазначає, що «це спокуслива і водночас небезпечна штука – ототожнювати літературу зі злободенною публіцистикою, а фіктивний сюжет із реальним життям» [31, с. 394–395].

Історія з Косачевою п'єсою «Ордер», котра успішно ставилась у повоєнних таборах у 1948 році у виконанні Володимира Блавацького (1900–1953 рр.), у цьому контексті більше ніж загадкова. Сам текст п'єси не зберігся, а точніше – просто зник, і до цього часу його не знайдено³. 12 квітня 1948 року в таборі «Єгер-казерне» (Міттенвальд) відбулося читання реферату Доктора Івана Німчука про п'єсу «Ордер» Юрія Косача. Після читання в дискусії взяли участь 14 осіб – «і ніхто з них не виступив в обороні п'єси, навпаки, всі вони менше чи більше осуджували і п'єсу, і її виставу» [24, с. 7]. Отже, з цих відгуків бачимо, що Ю. Косач порушив травматичні теми, які нагадували повоєнним емігрантам про їхню історичну поразку після Другої світової війни та причину, чому вони опинилися поза межами своєї батьківщини.

Юрій Косач, котрий відвідує лекції з історії в Сорбонні у 1930-х роках та спілкується з видатними істориками свого часу (О. Пріцаком, І. Лисяк-Рудницьким, М. Антоновичем), розуміє, що повернення в Україну відбудеться нескоро. Ця проблема осмислюється в його «Еней...», та тепер вона трансформується в поняття безгрунтянства, яку розвиває Юрій Шерех-Шевельов (1908–2002 рр.) – пишучи розлогу рецензію на повість Ю. Косача «Прощання з учора ("Коли ж прийде справжній день?")» – у своїх есеях: «Проблема безгрунтянства – це може найхарактеристичніша проблема ХХ століття, а проблеми техніки і атомової бомби – це тільки зовнішні прояви все тієї ж проблеми безгрунтянства. Всі історичні процеси нашого часу ніби спеціально спрямовані на те, щоб позбавити людину ґрунту. ... Еміграція – один з виявів цього, але до кількості емігрантів треба

³ Про інші драматичні твори Ю. Косача, котрі зникли, ідеться у статті Лариси Залеської Онішкевич «Слідами пропалих рукописів Юрія Косача» [10].

додати ще мільйони втікачів усередині країн, втікачів від воєнних дій, від голоду і холоду, від бездомности й непривітности» [34, с. 62].

Саме про цих повоєнних втікачів пише Ю. Косач і мріє про модерну українську націю з повноцінною культурою, котра була би рівною серед інших європейських культур. У своїх тогочасних статтях Ю. Косач постає естетом, для якого мистецькі вартості цінуються понад усе. З іншого боку, прозорливо осмислюючи тогочасні політичні та історичні реалії, він розуміє, що скорого повернення не відбудеться. Відтак, погляди на Україну та українську справу різко контрастують із тамтешньою українською громадою, яка після поразки визвольних змагань під час і після Другої світової війни й далі живилася ідеями Дмитра Донцова та ідеалами визвольного руху⁴. Тим часом Ю. Косач, із тонким мистецьким та політичним чуттям, стверджує своєю повістю «Еней і життя інших», що повоєнний історичний шанс на встановлення незалежної України втрачено.

У повоєнний період Ю. Косач активно займається критикою, він пише на літературно-філософські теми й долучається до мурівських дискусій. Зокрема, у статті 1947 р. «На літературні теми» письменник вказує на потребу справжніх письменників і необхідність орієнтуватися на найкращі зразки тогочасної світової літератури в її історичній тяглоті (традиції). Особливо наголошує Ю. Косач на потребі саме кваліфікованої критики, сміливої, «яка не боїться вдаряти по авторитетах і "признаних величах"» [16], а також діалогу [15].

***

Українці в США вели активне політичне життя, що було зумовлено потребами та запитамі дня. За спогадами Григорія Костюка (1902–2002 рр.), Ю. Косач після приїзду за океан хотів знайти роботу в одній з таких організацій. На думку Г. Костюка, українська спільнота не допомогла Ю. Косачу влаштуватися в Америці, хоч і мала цю можливість: «Там закорінена вже добре українська громада не зустріла його належно, не посприяла йому бодай в елементарному життєвляштуванні. А можливості до цього в неї були, бо ж таких емігрантів, як Косач, приїхало тоді не надто й багато. Однак ні тодішнє керівництво українських організацій (як от ЗУАДК, УККА, чи УНС), ні редакція газети "Свобода", ні Український робітничий союз (УРС) та його орган "Народна воля", – жадна з цих інституцій не знайшла бодай найпростішої роботи для Косача» [19, с. 465].

---

⁴ Про цю тему, а також про причини та обставини редагування так званого «прорадянського» журналу «За синім океаном» див. мою статтю «Хто боїться Юрія Косача?» [27].

Причина, чому Ю. Косач не дістав роботи у жодній із цих організацій, очевидно, має політично-ідеологічне підґрунтя. По-перше, українська громада США через політичні погляди не сприймала Косачевих амбівалентних думок щодо визвольного руху, зображених у його повоєнній художній творчості. Політично активна повоєнна українська еміграція не толерувала всього, що випадає з їхньої ідеології. Проти Ю. Косача, здається, велася послідовна кампанія, особливо після постановок його п'єси «Ордер» та виходу повісті «Еней і життя інших». До цього додавалися його нестабільні так звані «політичні» погляди, як-от публікації його творів у прорадянських «Нових шляхах» (Львів, 1929–1932 рр.) і гетьманському часописі «Нація в поході» (Берлін, 1939–1941 рр.).

До світоглядно-ідеологічного конфлікту Ю. Косача з тамтешньою українською спільнотою додавався складний побут і тяжкі умови життя. Більшість тогочасних митців, науковців і письменників не мали змоги працювати за фахом, коли приїхали до США. Як правило, вони мали посади на низькооплачуваних фізичних роботах. Любов Дражевська, свідок тих років, згадує: «Чого тільки не робили новоприбулі. Чимало жінок працювало на швейних фабриках. Скульптор С. Литвиненко, автор надгробного пам'ятника Франкові у Львові, фарбував помешкання; художник П. Холодний варив їжу для мух-дрозофіл у лабораторії генетики в Колумбійському університеті; учена-ботанік Наталя Осадча-Яната прибирала офіс разом із письменником Ю. Косачем» [8, с. 8].

«Обрії»

Сформовані ще у мурівській період ідеї щодо українського письменства, рівного серед інших європейських літератур, Ю. Косач розвиває і після переїзду до США. Через рік після прибуття до Америки він починає редагувати (працює головним редактором) літературно-мистецьке видання «Обрії» (1951 р.). Воно виходило неповний рік у Нью-Йорку, видавалось і спонсорувалось Володимиром Возняком, лікарем і також повоєнним утікачем, котрий був близьким другом Ю. Косача. Часопис здобув позитивні відгуки від інтелектуальної громади США: «безумовно цікаве літературне видання», – зазначають Богдан Рубчак і Богдан Бойчук [35, с. 88]; «досить пристойно редаговані й справляли позитивне враження», – згадує Григорій Костюк [19, с. 466].

Видання засвідчує широкі культурні обрії. На сторінках журналу публікуються поезії Вадима Лесича, Леоніда Лимана, Яра Славутича, Олега Зуєвського, Олекси Веретенченка, Олекси Стефановича, Оксани

Лятуринської, Емми Андієвської, Володимира Сосюри, Олександра Смотрича, Василя Чапленка, Елізабет Котмаєр, Марини Приходько, Петра Карпенко-Криниці та інших. Знаходимо матеріали про Лесю Українку, Михайла Драгоманова, Ілька Борщака, Олександра Оглоблина, Юзефа Лободовського, Олександра Грищенка, Ірину Вільде, Юрія Липу, Аркадія Любченка, Володимира Блавацького, Володимира Короленка, Ігоря Костецького. Часопис розповідає про мистецтво Олександра Грищенка, Бориса Музина, Володимира Винниченка-малюка, Пабло Пікассо, Мирослава Радиша, Івана Труша, Тулуз-Лотрека, Марка Шагала. Видання містить огляди літературних творів Бертольда Брехта, Емми Андієвської, Вільяма Фолкнера, Юджина О'Ніла, Жана-Поля Сартра, Франца Кафки, Андре Жіда, Пера Лягерквіста, Грехема Гріна, Сінклера Луїса, Рекса Уорнера тощо. Публікуються українські переклади поезій Райне-Марії Рільке, Федеріко Гарсії Лорки, Стефана Георге, Пера Лягерквіста, Волта Вітмена. Перекладаються есеї Вітольда Гомбровича, Андре Мальро, Ханни Арендт та інших.

У програмовій статті видання формується його політика – українська культура як повноцінне та повноправне явище у світовому контексті. «Мета цього видання: посилити інтерес української спільноти поза батьківщиною до справ культури як української, так і світової. Література, театр, фільм, музика, танок, образотворче мистецтво – цінності, що в своїй сукупності становлять духовне обличчя нації і дозволяють боротися за почесне місце в світовому процесі духовних вартостей. Відзначене ростом і боротьбою в політичній площині, українське 20-те століття прийняло виклик історії і на творчість духа. Наше завдання: нотувати помітні появи на цьому етапі нашого культурного прогресу і порівнювати їх з тими, що, на основі загально визнаних критеріїв, становлять собою і помітні досяги світової культури» [23, с. 1]. Як бачимо, мета журналу є доволі амбітною, адже йдеться про високі стандарти української культури у повоєнний час, коли такої країни, як Україна, формально не існувало на політичній карті світу. У програмі задекларовано оприлюднення та поширення мистецьких вартостей бездержавної нації емігрантами, котрі у такий спосіб продовжують творити мистецькі цінності та можуть вважатися своєрідними українськими культуртрегерами. Окрім того, своїм обов'язком редколегія видання вважає «пізнання американської культури».

Багато роздумів у часописі приділено питанню української культури в еміграції, що до певної міри є продовженням мурівських дебатів і полемік про шляхи розвитку української літератури. Проте в

«Обр'ях» найважливіше питання – це не можливість існування літератури (у чому не виникає сумнівів), а питання її подальшого розвитку. У числі 3–4 «Обр'їв» Ю. Косач із надією стверджує, що «...культура на чужині – проблема незвичайно складна. Проте – не безвидна. А вже ж багато високовартісних творів світової ваги постало на еміграції й на чужині» [22, с. 1]. Та навіть амбітніше завдання ставить собі часопис, наводячи слова В. Петрова-Домонтовича: «Справа йде не про те, щоб збагнути й засвоїти літературні течії сьогоднішньої Європи, але відкрити принципи завтрашнього дня. Лише в такий спосіб ми зможемо відстояти своє місце в сучасному мистецтві всесвіту» [22, с. 1]. Отже, орієнтація українського мистецтва на найвищі світові зразки, органічне місце українського мистецтва серед світового, питання еміграційного літературного життя та, щонайважливіше, – подолання кризи й віднаходження шляхів у майбутнє – такими є програмні засади новостворених «Обр'їв» 1951 року.

Видання з першого числа засвідчує високий рівень і розглядає українське мистецтво в контексті світового, орієнтує читача на найкращі його зразки. Наведу деякі з промовистих назв статей: «Америка в драматургії Лесі Українки» (М. Звягельський), «Коцюбинський в Америці» (М. Звягельський), «Артур Кестлер і Микола Хвильовий» (Н. Корибут), «Ми і література США» (КЮ) та інші. Для Ю. Косача еміграція означає передовсім культурний обмін, її позитивний вплив на українську культуру: «Наша зустріч з літературою США, при умові нашого тверезо-критичного становища, може діяти, як один із чинників корисного духового обміну» [20, с. 7]. Ю. Косач розуміє еміграцію як передовсім потенційні культурні можливості: українська література теж може повчитися в інших культур, наприклад, професійної майстерності у письменників США. Також у цій статті наголошується, що у повоєнний час культура Америки великою мірою впливатиме на світову, і українська белетристика може від цього мати користь.

У цьому часописі автори наголошують відсутність *перекладів українських авторів іншими мовами*⁵. У статті Надії Корибут «Чому відстаємо?» порушено проблему відсутності перекладів творів українських авторів. «Туга за виходом української літератури в широкий світ така ж питоменна всім видатним її представникам як і змаг до "перетворення української літератури 'з регіональної у світову'" (В. Домонтович)», – спостерігає авторка [13, с. 3]. Ці процеси

⁵ На сторінках журналу з'являються переклади зарубіжних авторів, у тому числі й виконані самим Юрієм Косачем.

відбуваються, на її думку, дуже мляво. Для відгуку в зарубіжній критиці, вважає Н. Корибут, є всі підстави, та серйозних перекладів за останній час немає, на відміну від літератур інших – російської, польської, балтійських країн, які мають переклади своїх авторів у авторитетних міжнародних видавництвах. Авторка констатує «недостатній художній і культурний рівень» творів української літератури еміграційного періоду. Отже, вину за недостачу перекладів покладено на самих письменників: «Справа перекладу – не наша справа. Якщо твір вартісний, його знайдуть і без нашої допомоги». «Художній рівень це все ж головний ключ до дверей у світ. Нашим письменникам, "жаждивим перекладу", треба це нарешті освідомити» [13, с. 3].

Окрім питань тогочасного стану літератури та перекладів, на сторінках журналу обговорюються історико-філософські проблеми доби. У другому номері, в редакторській колонці «Доба неяскових кольорів», автор заявляє про повоєнний час міждб'я і, водночас, має свій спосіб подолання цього стану: «Псевдобаракове міждб'я борсань, бляшаного патосу й емоційної порожнечі за нами. Тільки "наступ творчого числа" (культури інтегрованого народу) дає в цьому жорсткому світі місце тим, які хочуть його мати, щоб виявити свою правду. Тільки *ясне становище до центральних проблем, тільки контакт з усіма рухами сучасності – філософськими, соціальними й мистецькими, якщо твердо спираючись на наш власний ґрунт, хочемо бути творцями доби*» [6, с. 1]⁶. У цій статті йдеться про необхідність подолання післявоєнної кризи та «емоційної спустошеності» й настанову стати повноцінними учасниками світових процесів, а не залишатися на маргінесах суспільно-мистецького життя. Самокритика та розум протиставляються післявоєнному часові: «Україна й світ – це формула незмінного пляну нашої культури, яку пробували перекреслювати спрощувачі. Творення світових вартостей або принаймні підготовка ґрунту до цього – найпекучіше завдання. Все, що гальмує осягненню нашого права на голос у світі – зайве. Але це означає: не розпливатись у сірому космополітизмі безґрунтян та й не засклеплюватись в соліпсизмі. Не відсвічувати чужі сонця, але й не вважати, що місія української культури кінчається на наших етнографічних кордонах» [6, с. 1].

Водночас із тогочасними актуальними проблемами порушується і питання українця у світі, а також віддзеркалення цього типу в белетристиці. У статті «Нотатки читача» Всеволод Голуб пише про літературу в еміграції та шукає причини, чому українська література

⁶ Курсив мій. – О.П.

занепадає і, як результат, не представлена на світовому рівні. Автор констатує: «Нема в нас справжнього типу сьогоднішнього українця», «Немає в нас творів про українську людину сучасної України» [3, с. 9]. Чому немає художнього тексту про сучасну Україну? – цікавиться Всеволод Голуб. «Тому, що відірвалися від неї, не слідкують за нею, заперечують її сучасне існування. Чому не створили "великої літератури"? Тому, що відірвалися від ґрунту, втратили почуття міри, зазнались. Чому не "пережували Європу"? Тому, що й досі як слід не пізнали її: мов європейських не вивчають, літературу європейську знають з цитат» [3, с. 9]. Наприкінці статті автор нотує «застій» та «перманентне чекання "чогось"» серед інтелектуалів. Він порушив актуальну тему повоєнного сприйняття України в середовищі українських емігрантів. Справді, Всеволод Голуб має рацію в тому, що еміграція заперечує існування України у складі Радянського Союзу. Реально на карті світу не існувало такої країни, як Україна, – та, за яку вони боролися і про яку вони мріяли, і через яку їм довелося покинути батьківщину. Натомість велика частина з них не визнавала УРСР. Більшість асоціювала це географічне утворення з війною, поневіряннями, таборами. І щонайважливіше, воно нагадувало їм про їхню поразку. Тому й не дивно, що твір про тогочасну Україну та українців – травматичне питання у колі повоєнної еміграції⁷.

Цікавим є інклюзивний підхід видання: українська література мислиться як цілісність власне українського (материкового) та еміграційного письменства. Вони виступають одним фронтом під спільним знаменником – українська література. У статті «Українська поезія середини сторіччя» автор(ка) намагається зрозуміти теми як еміграційної, так і підрадянсько-української поезії. Повоєнні вірші емігрантів поставлено в один ряд із поезіями Володимира Сосюри, Андрія Малишка, у яких «повз підкреслену публіцистичність, прориваються інколи з осягами справжньої, не манірної лірики, глибоко-людної сердешности» [32, с. 2]. Отже, як бачимо, це видання не розділяє українську поезію по обидва боки океану, а аналізує її як певне історичне явище у його цілісності, незважаючи на те, що частина громади не визнавала існування Української РСР.

Журнал *не оминає контroversійних, неоднозначних, «незручних» тем*. У короткій замітці «Спір за щоденник А. Любченка» зауважується неоднозначність публікації цього документа-свідчення, адже цей щоденник вважається «компрометацією української спільноти й самого автора». «Краще гірка правда, ніж промовчування», – зазначає

⁷ Такою спробою була Косачева повість «Еней і життя інших», яка викликала здебільшого негативні відгуки серед української спільноти.

автор статті й пропонує розглядати ці записи як «документ людської ніщоти й розгубленості мистця в його граничній ситуації життя» [30, с. 2].

У тогочасному контексті цікавою є відкрита та актуальна полеміка Г. Рославця (Ю. Косача) та Петра Карпенка-Криниці. Що цікавить українську еміграцію більше, – питає Г. Рославець, – новий телевізор чи книжка В. Домонтовича. У статті «Репліка» як відповідь своєму співрозмовнику Г. Рославець констатує «апатію, байдужість і презирство панівної більшості до справ духовності. Невідрадний, а навіть трагічний стан нашої літератури на чужині явище нормальне» [28, с. 9]. Проте автор статті вважає, що це колективна відповідальність. Окрім байдужих до питань культури високопосадовців, Г. Рославець цікавиться, що зробили самі письменники, щоб змінити цю ситуацію. На поселеннях у Північній Америці «ніхто з нас (письменників. – *О.П.*) вже не живе для літератури» [28, с. 9]. Уся література, вважає автор, зводиться до «авторських вечорів» для розваги публіки. Він констатує відірваність українського еміграційного літературного життя від світового: «Ми не маємо можливості стежити за літературним життям всесвіту, за новинками книжкового ринку, за літературними журналами, течіями й дискусіями, що є невідлучним заняттям кожного літератора, за нормальних умов» [28, с. 9]. Цікаво, що Ю. Косач не ставить емігрантів до США в унікальне становище та не зображує їх як жертв. Він також вказує на нелегкий шлях у літературу письменників США, які доходять до мистецтва «через конфлікт із суспільством, яке, в засаді, нічого не винне письменникові». «Й тут істотне питання: чи потрібні ми Україні? В загальному – ні. Еміграційна література за винятками, звичайно, має лиш історичне значення. Вона – без ґрунту». «Україні й українському народу потрібні не письменники, а твори, які й в відстані часу були б тривкими», а не «дешевизна емігрантщини» [28, с. 9]. Водночас, деякі статті «Обрії» пронизані песимістичними нотками щодо письменства на еміграції, у них передбачена до певної міри доля Ю. Косача: «Не-конформістський письменник, автор шукання, сумніву, скепсису, письменник-сатирик, критик суспільства, творець комедійного не можуть існувати на еміграційному ґрунті. В сенсі своєї соціальної паталогічності, цей ґрунт не дозволяє на щось інше крім афірмативного сприйняття зобов'язуючої світоглядової і філософської концепції панівних груп. Звідси логічний наслідок – не лише криза, а повне зачав'ядіння літературного процесу» [1, с. 3].

Одним із найбільш уживаних слів у журналі «Обрії» є «криза». Так, кризу в еміграційному письмі констатує А. Г-ко у статті «Децо про еміграційну прозу», у якій наголошує «штучність, риторичну інфантильність і технічну безпорадність» української еміграційної прози [2, с. 3]. Під критику автора статті попадають усі письменники,

крім В. Домонтовича, Л. Мосендза, О. Лятуринської. Розвідка має полемічний характер, адже редакція одразу попереджає, що не погоджується з думкою автора і прагне дискусії та діалогу. Отже, спостерігаємо продовження мурівського дискурсу про повоєнну кризу. Та все ж цей часопис пропонує способи подолання цієї кризи. Номер 4–5 починається статтею «Насамперед людина», у якій Ю. Косач продовжує розвивати *післявоєнну ідею активного гуманізму*, котрий автор розглядає у світоглядних категоріях, «що лягає в основу задуму й твору кожного серйозного митця, що наказує йому відкинути все, що сприяє знеосібленню людини, а підкреслити те, що в запеклому бою відстоює людину – вільну й творчу. Це визначення заступило б іноді визначення культури, але ж бо всяка національна культура, це, врешті-решт, – гуманізм» [17, с. 1]. Ю. Косач бере на озброєння поняття гуманізму й пояснює його в новій епосі як ствердження вищої волі людини, її найкращих прагнень та устремлінь перед загрозою знеособлення мистецтва. Для «Обріїв» тема мистецтва та має була однією з визначальних, що інспірувала відомі праці іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета «Дегуманізація мистецтва» і «Бунт має»⁸. Таким чином журнал «Обрії» долучається до світових обговорень ролі мистецтва у тогочасному світі, а головним і незмінним орієнтиром є передовсім *мистецька вартість твору*⁹.

Художні твори Юрія Косача в «Обрїях»

У першому числі «Обріїв» опубліковано невелике оповідання Юрія Косача «Високий замок» (уривок з роману)¹⁰. Під час бомбардування Львова, яке меланхолійно споглядає Тур, у сусідній кімнаті помирає Майстер, котрий все життя прожив у Франції. Він не був щасливий там, натомість «все магійне, все наймогутніше народжувалось тут, у цій тісній квартирці на Чарнецького» [14, с. 3]. Для обох персонажів Львів стає магічним місцем, у якому вони приречені на загибель. Воно дає потужну силу, і людині складно протистояти цій магії місця – хоча воно і є смертоносним. Тур, окрім любові до життя, має ще й любов до загибелі, що йшло, очевидно, від його юнацької революційної молодості. Для нього загинути – це «те саме, що іншому викурити цигарку». І зараз позиція Тура не змінилася, до цього додався ще й

⁸ «Митці мусять творити, не думаючи про абстракції, а про людину» [12, с. 1].

⁹ Наприклад, у міні-рецензії на поезію В. Г. Одена «Доба жаху» читаємо: «Тема: самота кожного з нас. Стиль Одена багатий і пишню-колірний, проте завжди бездоганно-поетичний» [5, с. 2].

¹⁰ Пізніше Ю. Косач опублікує роман «Чортківська скеля» (Нью-Йорк, 1983 р.) на основі цих напрацювань.

«безглуздий фаталізм», на думку його товариша Кретчета. Він вважає, що безсмертя існує, проте Тур має іншу думку: «Безсмертні тільки речі ... ці мури, це місто, ця земля, але не люди. Проте я не настільки невдоволений життям, щоб підтримувати в собі оману. *Бути реалістом це далеко більший глузд життяя*» [14, с. 3]. Якщо Кретчет дивиться на людей згори, плекає ненависть, щоб тримати їх у страху й покорі, то Тур виховує любов до людей і вважає, що завжди має бути вибір. Його філософській позиції протиставляється дія, вища за людське – совість, мораль, характер, психологічні якості, – іншими словами, йдеться про знеособлення людини. «Істотне тільки – дія і ступінь беззастережної відданості, ступінь видержливості й відпорності на всі спокуси» [14, с. 3].

У цьому короткому оповіданні протиставляються не лише дві світоглядні настанови часів кризи і воєн, активна діяльна (Кретчет) і споглядальна філософська (Тур), а також дві різні ідентичності людини, котра намагається відповідати своєму часові. Таку гнучку ідентичність має Тур, котрий у часи молодості беззастережно віддається ідеологічним впливам і відкидає людське задля дії, ідеї. «Дія для дії. Це була його, Турова молодість, з якої він давно визволився. Цей же закляк у ній, навіть не силкуючись себе перевірити. Навіть обгрунтував це як ідеологію» [14, с. 3]. Два останні речення стосуються Кретчета, який не змінюється з часом, а навпаки, ревно плекає свою ідентичність як щось незмінне. І якщо Кретчетова позиція відповідає духові воєнного періоду, то Турова випереджає свій час, вона великою мірою є філософською, і подібна програма стане надбанням повоєнного часу й буде багато в чому суголосною з філософією екзистенціалізму. Отже, дихотомія «дія-споглядання», представлена у повісті «Еней і життя інших», залишається актуальною для Ю. Косача і в 1950-ті роки. Якщо у першому творі йшлося про можливість вибору, то в оповіданні «Високий замок» автор виводить гнучку особистість, котра має вибір і має можливість змінювати свою точку зору.

Друга важлива ідея цього короткого оповідання – значення місця народження та його магічна сила. Адже саме заради боротьби за неї персонажі складають програми свого життя. Любов до людей, котру проголошує Тур, можлива у Львові, його рідному місті, куди приїхав, зрештою, помирати Майстер. Бо тут він Тур, тобто сильний, у народній поезії ця тварина є уособленням сили й мужності, і ці характеристики можливі у Львові, котрий і є таким місцем сили.

Також у цьому короткому оповіданні говориться про смерть. У боротьбі Тур і Кретчет як справжні революціонери не бояться смерті. Проте простежуємо також динаміку характеру – потребу зміни та

вибору, той молодий Тур, яким його пам'ятає Кречет, – це зовсім інший Тур під час війни. І звісно, Ю. Косач залишає простір діалогу між двома голосами – минулого та майбутнього.

У другому числі журналу знаходимо невеличке оповідання Ю. Косача, котрий заховався за псевдонімом Ю. Рославець, – «Голярня біля скверу». Голяр, головний персонаж, відчуває нудьгу і тугу, він вже 35 років живе у США, оскільки не хотів іти до царської армії. В Америці йому складно передовсім психологічно через втрату батьківщини: «Бо хоч добре мені тут було й всяко, але хто свою сторону забудеть?..» [29, с. 6]. Голяр, виходець із Уманщини, розказує про свої мандри Америкою та Канадою, як він рятував людей. Але сам почуває себе нещасним, повсякчас згадає українські пісні, він «мов тая билина у світі»: «Життя, сказати, не легке. А Америка, чоловіче мій, край не наський...» [29, с. 6]. У цій голярні відбуваються драми – люди хочуть покінчити життя самогубством, хоча, здавалося, Америка – країна можливостей. На Уманщині він стриг овець, а тут – людей. Хоча праця та сама, та автору твору йдеться про те, щоб підкреслити значення місця. Голяр самотній та сумний у Нью-Йорку, тож втеча теж має свою ціну. Чи не той самий сюжет був важливим для Ю. Косача, адже він у цьому короткому оповіданні запрограмує власне життя. Він був письменником і на батьківщині, і в еміграції, та значення цієї діяльності змінюється для нього поза домом. З іншого боку, незважаючи на сум, інколи голяр зустрічає своїх співвітчизників, розказує свої історії, правдиві та вигадані, і знаходить у цьому своєрідну втіху.

Інше оповідання Юрія Косача, «Пророк з Бронзвіллу», порушує тему пошуку філософських і світоглядних орієнтирів людини поза батьківщиною. Усі радять молодому письменникові піти до Вчителя (Пророка), який переїхав з України до Нью-Йорка. Перед цим оповідач зустрів Волтера (раніше його звали Володимиром), безтурботного хлопця, з яким вони пішли спочатку в салон, погуляли Бродвеем, а потім завітали у дім гри. Друзі ведуть богемний спосіб життя: вони нікуди не поспішають і їх ніхто не чекає. Одного разу вони зустріли ірландця, котрий вигравав у азартних іграх, він стверджує: «... всяка філософія – омана. За час мого доволі довгого перебування на світі я виніс тільки одну засаду: що більше ви живете на світі, тим більше переконаєтесь про його безглуздість як і про те, що людина назагал приречена бути каналією. Тимто всякі проблiski думки там, звичайно, потрібні виключно для оволодіння цією безглуздою метушнею» [18, с. 5]. На його думку, життя – це «звичайна метушня», і в першу чергу потрібно подбати про всі вигоди для себе, найперше – зручний побут. Далі все ж оповідач навідує Пророка, щоб переконатися, що «огрядна добротна людина з деревляним обличчям» і є той самий пророк,

котрий постає в уяві оповідача. Його здивуванню не було меж, коли він побачив учорашнього ірландця! Іконічні образи «пророків» у повоєнний період поступаються звичайним, людським. Тоді слово пророк вже не пишеться з великої літери.

У цих трьох оповіданнях Ю. Косача, опублікованих в «Обрях» у 1951 році, вибудовано своєрідний інтелектуальний сюжет життя людини еміграції, і ці теми були властивими й життю Ю. Косача після війни у США.

«Справи культури для нас важливіші, ніж пропаганда»

Коли Ю. Косач приїжджає до США, він одразу долучається до культурно-суспільного життя. У 1950 р. письменник активно бере участь у культурному житті, зокрема існує згадка про його успішний виступ в Українському літературно-мистецькому клубі в Нью-Йорку, де Ю. Косач читав свою п'єсу «Змова Каталіни». З приводу цієї п'єси Йосип Гірняк висловився, що цей твір є «найкращою п'єсою Косача і найкращою з усіх п'єс, що з'явилися на еміграції» [21, с. 111]. Наприкінці 1950 р. він виступає перед українською громадою у Філадельфії в літературно-мистецькому клубі з доповіддю «Українська література і її роля в світі». Ю. Косач вважає, що розвиток літератури відбувається у трьох напрямках: гуманістичному (раціоналістичному), християнському й тоталітарному, він ілюструє свої тези творчістю тогочасних визначних письменників Е. Хемінгвея, Т. Манна, Б. Шоу, А. Жіда та ін. Не оминув Ю. Косач увагою і українських авторів. Дискусія, у якій взяли участь Б. Кравців, Б. Романенчук, Яр Славутич, О. Гарнавський, була палкою. «Крайньо-націоналістично настроєні промовці» вороже зустріли виступ Ю. Косача, вони стверджували, що названі ним українські письменники (серед яких Винниченко, Костецький, Шерех, Барка), разом і з «нігістом» Хемінгвеєм «не можуть вважатися передовиками світового письменства» [25]. Попри активні виступи, українська громада не сприймала ідей Ю. Косача. Уже через кілька років починаються публічні напади на нього в українсько-американській пресі, особливо після початку редагування ним так званого «прорадянського» часопису «За синім океаном» (Нью-Йорк, 1959–1963). Через 9 років після приїзду Ю. Косача до США детройтська «Українська газета» згадує його співпрацю в «советофільській» газеті «Громадський голос» у Нью-Йорку, його претендентство на «провід проімперських україножерів-"федералістів"», які видавали газету «Східняк» – додаток до «Нового русского слова», та співпрацю з «комуністичними» «Українськими (Щоденними) вістями». Автор статті, Ярослав Довженко, питає, чому він шукає порозуміння з

українською еміграцією, і якщо би він виїхав з Америки, «українське суспільство навіть раде буде, що позбудеться такого вичерпаного перекинчика» [7, с. 2]. Історія з іменем Ю. Косача актуалізується, коли письменник починає їздити до підрадянської України у 1960-х роках. Тоді вже він остаточно стане «ворогом», і фактично те, що цей митець зробив для української культури, буде перекреслено, а його ім'я майже зникне з культурних горизонтів США.

Літературно-мистецький часопис «Обрії» з'явився рівно за 10 років до появи журналу «Сучасність» (1961–2013 рр.; виходив із перервами), та про нього дуже рідко згадують. Питання європеїстичності української літератури, вписування її у світовий контекст визначається просто: «Європейськість осягається не переспівами чужих майстрів, а вмінням говорити власним, українським голосом» [34, с. 71]. Писав це Ю. Шевельов 1950 року. «Обрії» й були такою спробою віднайти український культурний голос у світовому культурно-мистецькому ареалі. На жаль, це видання було зовсім не поміченим у тогочасному житті української громади в Америці: про нього не згадували у пресі. Автори цього часопису засвідчують «неявний бойкот "Обріїв"», хоча видання здобуло багато прихильних відгуків серед своїх читачів. Проіснували «Обрії» усього один рік, та проблеми, котрі порушувалися в публікаціях, де в чому актуальні й сьогодні.

Література

1. Бійський О. Соціологія і письменство. *Обрії*. 1951. № 5–6. С. 3.
2. Г-ко А. Дещо про еміграційну прозу. *Обрії*. 1951. № 5–6. С. 3.
3. Голуб В. Нотатки читача. *Обрії*. 1951. № 3–4. С. 9.
4. Грабович Г. У пошуках великої літератури. Київ: Інститут української археографії, 1993. 56 с.
5. «Доба жажу». *Обрії*. 1951. № 3–4. С. 2.
6. «Доба неяскравих кольорів». *Обрії*. 1951. № 2. С. 1.
7. Довженко В. «Бідна жертва» – Юрій Косач. *Українська газета*. 26 червня 1959. С. 2.
8. Дражевська Л. Перші кроки «недостріляних» українців у повоснній Америці (очима свідка). *Новини з Академії (Українська Вільна Академія Наук у США)*. 2015. № 39. С. 8–11.
9. Женецький С. Прощальний вечір Юрія Косача. *Українська література у вигнанні: Сторінками газети «Українські вісті»* / упор. С. Козак. Київ: Літературна Україна, 2014. С. 77.
10. Залеська Онішкевич Л. Слідами пропалих рукописів Юрія Косача. *Кіно-Театр*. 2018. № 4 (138). С. 29–31.
11. Коваль І. Незаземлені: роман-спогад / пер. П. Таращук. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2016. 203 с.
12. Корибут Н. «Повстання мас» і мистецтво. *Обрії*. 1951. № 5–6. С. 1.

13. Корибут Н. Чому відстаємо? *Обрії*. 1951. № 3. С. 3.
14. Косач Ю. Високий замок (уривок з роману). *Обрії*. 1951. № 1. С. 3.
15. Косач Ю. Вільна українська література. *МУР*. 1946. Збірник II. С. 47–65.
16. Косач Ю. На літературні теми. *Українська трибуна*. Ч. 1. 9 березня 1947.
17. Косач Ю. Насамперед людина. *Обрії*. 1951. № 4–5. С. 1.
18. Косач Ю. Пророк з Бронзвіллу. *Обрії*. 1951. № 5–6. С. 5.
19. Костюк Г. «Юрій Косач (талант і химери)». *Зустрічі і прощання. Спогади у двох книгах*. Київ : Смолоскип, 2008. Кн. 2. С. 377–403.
20. КЮ. Ми і література США. *Обрії*. 1951. № 1. С. 7.
21. (ЛД). З Літературно-Мистецького Клубу в Нью-Йорку. *Українська література у вигнанні: Сторінками газети «Українські вісті»* / упор. С. Козак. Київ : Літературна Україна, 2014. С. 110–111.
22. «На чужині». *Обрії*. 1951. № 3–4. С. 1.
23. «Наша мета». *Обрії*. 1951. № 1. С. 1.
24. Німчук І. «Ордер» Ю. Косача. *Час*. Ч. 18 (135). 2 травня 1948. С. 7.
25. Н-к. Ір. «Доповідь Юрія Косача в Філадельфії». *Наш вік*. 30 грудня 1950.
26. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. *Теорія літератури*. Київ : Основи, 2002. С. 21–423.
27. Полюхович О. Хто боїться Юрія Косача? *Критика*. 2018. № 7–8. С. 30–37.
28. Рославець Г. Репліка. *Обрії*. 1951. № 4–5. С. 9.
29. Рославець Ю. Голярня біля скверу. *Обрії*. 1951. № 2. С. 6.
30. «Спір за щоденник А. Любченка». *Обрії*. 1951. № 4–5. С. 3.
31. Стех М. Р. Марення «чарівною Україною». *Косач Ю. Сузір'я Лебедя*. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. С. 388–399.
32. «Українська поезія середини сторіччя». *Обрії*. 1951. № 4–5. С. 2.
33. Шевельов Ю. Прощання з учора («Коли ж прийде справжній день?»). *Вибрані праці* : у 2 кн. / упоряд. І. Дзюба. Київ : Видавничий дім «Кисво-Могилянська академія», 2008. Кн. II. Літературознавство. С. 679–726.
34. Шерех Ю. Зустрічі з Заходом. *Друга черга. Література. Театр. Ідеології*. Нью-Йорк : Сучасність, 1978. С. 62–101.
35. Юрій Косач. *Координати : антологія сучасної української поезії на Заході* / упор. Б. Бойчук, Б. Рубчак. Нью-Йорк : Сучасність, 1969. Том 2. С. 87–101.